

PROOSA

Proosa üldpilt

Kirjanikud 1938. aastal Virumaal

1920. aastail arenes eesti proosakirjandus kiiresti ja mitmes suunas. 1920. aastate esimesel poolel torkab silma **vooluline mitmekesisus**, kus kõrvuti esinesid klassikalised traditsioonid ja modernistlikud eksperimendid. Uusromantismi valitsemisaeg oli möödas, kuigi üksikuid tippe veel leidis: Friedebert Tuglas jätkas kõrgel tasemel uusromantiliste novellidega, August Gailitilt ilmus 1928. aastal romantilise

AUGUST
JAKOBSON

August Jakobsoni tuntuim romaan „Vaeste Patuste alev” esindab naturalismi.

FRIEDEBERT
TUGLAS

„Väike Illimar” kujutab viieaastase Illimari erksa pilgu läbi Tuglase lapsepõlvemaad Ahja mõisa.

koega romaan novellides „Toomas Nipernaadi”, mis sai kiiresti populaarseks ning levis tõlgetena ka väljaspool Eestit. Katsetati sümbolistliku ja ekspresionistliku kujutuslaadiga. 1920. aastate teisel poolel vooluline mitmekesisus taandus. Kõige silmatorkavam kirjandusvooluline muutus oli **realismi** uus tulek ning sellega koos **romaan**i osatähtsuse kasv.

Realistlike romaanide tulva algatas **Anton Hansen Tammsaare** romaan „Kõrboja peremees” (1922). Tammsaare on jäänud eesti suurimaks proosakirjanikuks, tema teosed, ennekõike suurromaan „Tõde ja õigus”, moodustavad eesti kirjanduskaanoni tuuma. Oma peateosed kirjutas Tammsaare 1920. ja 1930. aastatel.

Realismi pöördus ka **Mait Metsanurk**, kes kirjeldab 1936. aasta Loomingu viiendas numbris oma loomemeetodit järgmiselt: „Mul on alguses peategelane, mind huvitav ja paeluv tüüp, kes osutub samal ajal ideekandjaks. Harilikult on minu juures idee tugevalt sotsiaalse värvinguga. Muud nähted, nagu tundmused, armastus jne., kuuluvad juba kõrvalmomentide hulka.” **August Jakobsoni** romaanid, millest tuntuim on „Vaeste Patuste alev”, esindavad eesti romaanikirjanduses **naturalismi** – need kujutavad agulielu viletsust ja piiratud.

1920.–30. aastatel naasis realistliku proosa juurde ka **Oskar Luts** ning küllaltki viljakalt. Tõsi, tema **jutustused** on sageli ühe ja sama loo või peategelase variatsioonid. Nii kirjutas Luts rea jutte vaese päritoluga ning tundliku hingega noormehe elluastumisest ning valusatest kokkupõrgetest ümbritsevaga, näiteks „**Andrese elukäik**” (1923). Linnaelu ahvatlused ja pahed, ka moraaliküsimused tõusevad esile jutustuses „Udu”. Groteskse huumoriga vürtsitatud kriitiline olustikurealism annab Lutsu isikupärase esituses 1930. aastate proosa kaks tippteost – jutustused „**Tagahoovis**” ja „**Vaikne nurgake**”.

Lutsu loominguga esinduslikumaid valdkondi on ajavaheajal 1930–41 avaldatud kolmteist **mälestusteraamatut**, millele kuulub juhtkoht eesti kirjanduslikus memuaristikas. Lutsu populaarsust hoidsid kõrgel ajakirjanduses pidevalt ilmunud vested ja **fõljetonid**, millest ilmus ka mitu kogumikku. Mälestusliku koega teostest kerkib sel perioodil esile siiski pigem Tuglase romaan „**Väike Illimar**” (1937), mis kujutab viieaastase Illimari erksa pilgu läbi Tuglase lapsepõlvemaad Ahja mõisa.

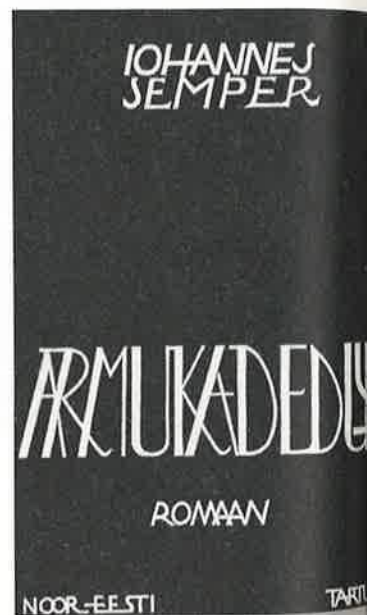
1920.–30. aastatel toimus ka **psühholoogilise romaani** esiletõus. Süvapsühholoogilist, inimese alateadvust uurivat kirjutamislaidi viljelesid noored kirjanikud Reed Morn, Leo Anvelt ja Aadu Hint. Sama suunda esindas ka **Johannes Semperi** romaan „Armukadedus”, mis vaagib detailideni armastuse ja armukadeduse vahelist pingelist võitlust peategelase sisemaailmas.

1930. aastate kirjandust mõjutas poliitiliselt komplitseerunud olukord, proosakirjandus oli sel ajal traditsioonilisem ja rahvuskesksem. 1930. aastate kirjanduses seostub realismiga **eluläheduse** kontseptsioon, mille algatas Kirjanduslik Orbiit (1929–31) – esimene suur kirjanduspilti kujundav rühmitus pärast Tarapitale järgnenud vaheaega. Selle juhtivaid liikmeid proosas olid August Jakobson, Erni Hiir jt.

1934. aastal toimunud poliitiline pööre ei tähendanud kirjandusele küll päris otsest kontrolli, nagu see toimus ajakirjandusega, kuid **positiivsele elukujutamisele** ja rahvuslikkusele orienteeritud riiklik „tellimus” avaldas kirjanduselegi teatud mõju. Sellele „tellimusele” ehk võimuootustele vastavat kirjandust iseloomustab eesti ajaloost pärit aine. Ilmus rohkesti **ajaloolisi romaane**, mis kujutasid eestlaste kangelaslikku võitlust kaugemas ja lähemas minevikus, näiteks August Mälgu „Läänemere isandad”, Mait Metsanurga „Ümera jõel” jt. 1920. aastatel kirjandusse tulnud Saaremaa kooliõpetajast **August Mälgust** kujunes 1930. aastatel viljakas prosaist ja näitekirjanik. Mälg kirjutas küll mitmeid ajaloolisi romaane, ent populaarsuse saavutas ta ennekõike rannaelu kujutavate teostega (nt romaan „Taeva palge all”). Mälgu looming esindab vaikiva oleku aja võimulähedast suunda, on positiivne ja rahvuslik.

Albert Kivika romaan „Nimed marmortahvlil” eristub ajalooliste romaanide üldmassi romantilisest, heroiseerivast õhustikust; see eestlaste Vabadussõda kujutav romaan kajastab realistlikult gümnaasiumipoistest sõjameeste kõhklusid, hirme ja raskusi.

Vaikiva oleku aegses kirjanduses leidub ka selget **opositsiooni** ametliku positiivsusega. Seda kannavad mitmed laiemaid üldinimlikke probleeme kujutavad, inimese vabadust, ausust ja eneseksjäämist rõhutavad teosed, mis teostu- selt erinevad elulähedasest realismist.

Johannes Semperi romaan „Armukadedus” vaagib detailideni armastuse ja armukadeduse vahelist pingelist võitlust peategelase sisemaailmas.

2002. aastal linastus Taska Filmil film Albert Kivika romaani „Nimed marmortahvlil” põhjal. Henn Ahas – Priit Võigemast, Marta – Hele Kõre. Foto Taska Film

Filosoofilisest allegooriast on kantud A. H. Tammsaare viimased teosed, eriti romaan „Põrgupõhja uus Vanapagan”. Psühholoogilist laadi teostes vaadeldakse samuti inimese ja ühiskonna keerulisi suhteid, näiteks Johannes Semperi romaanis „Kivi kivi pääle” ja Leo Anvelti romaanis „Eluhirm”.

Ka noore **Karl Ristikivi** esimesed romaanid on mitmeplaanilised, üldistavad ja seisavad ametlikust positiivsusest väljaspool. Ristikivi on Teise maailmasõja eelse noorema kirjanikepõlve kõige silmapaistvam esindaja eesti proosas. Ta alustas ajaviitejuttudega, vaheastmeks päris kirjandusse siirdumisel olid lasteraamatud „Semud” (1936) ja „Sellid” (1938). 1930. aastate lõpul ja 1940. aastate algul ilmunud Ristikivi romaanid (nn **Tallinna triloogia**) näitavad eesti proosas väljakujunenud traditsioonide elujõulisust ja isikupärase edasiarendamise võimalusi. Neid võimalusi pidi Ristikivi ajalooliste olude sunnil realiseerima siiski paguluses, kus ta suundus teistsuguste ainete, probleemide ning kirjutamislaidi juurde.

Novell

Eesti novell jäi vaadeldaval perioodil romaani varju, kuid püsis kirjanduspildis ikkagi olulisel kohal. Tähtsamad novellistid olid Peet Vallak („Epp Pillarpardi Punjaba potitehas”), August Gailit („Ristisõitjad”), Johannes Semper („Ellinor”) ja Karl Rumor („Sammud kaduvikku”). Gailit jäi uusromantilise novelli viimaseks viljelejaks eesti kirjanduses. Üldiselt oli novell meetodilt realistlik, süveneti sotsiaalsesse olustikku, kuid tegelase loomisel keskenduti jätkuvalt psühholoogiale.

Realistliku **novellikirjanduse** kõige esindavam autor oli **Peet Vallak**. 1920.–30. aastatel oli ta tähtsamate kirjanike hulgas ainuke, kelle loomingus mängis esmajärgulist rolli just novellistika. Vallaku novellid tegelevad rõhutatult igapäevasega, elule lähenetakse kainelt ja asjalikult. Ent Vallak suudab ka igapäevaelu väikesi sündmusi ja vastuolusid värvikalt avada.

FAKTE JA VÄITEID

1920.–30. aastad olid eesti proosas realistliku romaani kõrgaastad.

Perioodi olulisemad kirjanikud olid:
romaanikirjanikud
A. H. Tammsaare,
Mait Metsanurk, August Mälk,
Karl Ristikivi;
novellistid August Gailit ja Peet Vallak;
jutukirjanik ja memuarist Oskar Luts.

Perioodi tuntumad teosed:

A. H. Tammsaare „Tõde ja õigus”,
A. Gailiti „Toomas Nipernaadi”,
F. Tuglase „Väike Illimar”,
K. Ristikivi „Rohtaed”,
O. Lutsu „Tagahoovis”,
A. Mälgu „Taeva palge all”,
M. Metsanurga „Ümera jõel”.

LISALUGEMIST

Katrin Raid. Loomise lugu. Eesti aeg: Eesti Kirjanikkude Liit 1922–1940. Tallinn: Eesti Kirjanike Liit, 2002

ANTON HANSEN TAMMSAARE

(1878–1940)

137

Loomingutee algus (1900–1920)

Tammsaare katsetas luuletuste kirjutamisega juba valla- ja kihelkonnakoolis. Aastal 1900 ilmusid ajakirjanduses tema esimesed **maaeluteemalised** jutustused, mis kujutavad inimeste väiklust ja vaimuvaesust, mõistmispüüde puudumist eri põlvkondade vahel. Tegelaste omavaheline nääklemine on esitatud vahel kurb-koomilises, vahel traagilises laadis („Mäetaguse vanad”).